

Janne Tunturi, Taina Syrjämaa,
Saara Penttinen ja Jan Helenius

Modernin kynnyksellä:

Turku kansainvälisissä talouden ja kulttuurin verkostoissa 1800-luvulla

Modernin kynnyksellä: Turku kansainvälisissä talouden ja kulttuurin verkostoissa 1800-luvulla

Janne Tunturi, Taina Syrjämaa, Saara Penttinen ja Jan Helenius

Tästä on kyse

- Pääkaupunkiaseman menetys ja kaupungin tuhonnut palo ovat leimanneet näkemyksiä 1800-luvun Turusta. Samalla varjoon on jäänyt kaupungin menestyksekkäs toiminta talouden ja kulttuurin kansainvälisissä verkostoissa.
- Turku oli tiiviissä vuorovaikutuksessa Ruotsin ja laajemman Itämeren alueen lisäksi Saksaan, Englantiin, muuhun Eurooppaan ja jopa muille mantereille.
- Kansainvälinen verkostoituminen näkyi monilla elämäntiloilla kuten liikenteessä, yrittäjyydessä, tiedon ja asiantuntemuksen hankkimisessa sekä kaupallisissa tuotteissa.

Jouduttuaan Suomen suuriruhtinaskunnassa poliittisesti provinsiaaliseen asemaan Turussa luotiin talouden ja kulttuuriin välityksellä tiiviit yhteydet Eurooppaan ja jopa muualle maailmaan. 1800-luvun Turku oli erittäin kansainvälinen kaupunki, johon maahanmuuttajat toivat uusia vaikutteita ja ideoita. Turun suhteet Tukholman alueeseen säilyivät vahvoina, mutta niiden lisäksi kontaktit Isoon-Britanniaan ja Itämeren alueeseen tiivistyivät. Turun menestys esimerkiksi tupakka- ja koneteollisuuden, laivanrakennuksen ja vakuutusmarkkinoiden alueella loi paljon kontakteja, joita hyödynnettiin myös kulttuuria ja sivistystointia kehitettäessä.¹

Historiankirjoituksessa tarina on kuitenkin kerrottu usein toisella tavalla: Turku menetti asemansa valtiollisena keskuksena sen jälkeen, kun Helsingistä tuli Suomen suuriruhtinaskunnan pääkaupunki vuonna 1812. Erittäin merkittävänä muutoksena on pidetty Turun paloa ja sitä seurannutta yliopiston siirtämistä Helsinkiin vuonna 1827. Mutta vaikka Helsingistä tuli virallinen pääkaupunki ja yliopistokaupunki, Turku sai pitää monia instituutioitaan kuten hovioikeuden, arkkipiispanistuimen ja lääninhallituksen. Se säilyi myös 1840-luvulle asti väkiluvultaan Helsinkiä suurempana.

Tutkimuskatsaus perustuu syksyllä 2016 käynnistyneen, Turun kaupunkitutkimusohjelman rahoittaman hankkeen “Valtiollisen historian marginaalista kansainvälisen talous- ja kulttuurielämän aktiiviseksi toimijaksi – Turku 1812–1917” ensimmäisiin tuloksiin. Hankkeessa, joka keskittyy tarkastelemaan kaupungin kansainvälisyyden erilaisia ilmenemismuotoja ja verkostoja, on kartoitettu ja

evaluoitu uusimman historiantutkimuksen näkökulmasta olemassa olevia, eri tahoille hajaantuneita aineistokokoelmia sekä kerätty aiemmin tuntematonta, yksityisomistuksessa olevaa aineistoa valmisteilla olevaa laajempaa tutkimushanketta varten. Tältä pohjalta keskitymme tässä artikkelissa neljään kansainvälisen liikkuvuuden ja vuorovaikutuksen kannalta keskeiseen näkökulmaan, jotka ovat liikenne, yrittäjäyys, tieto ja tuotteet.

Hanke perustuu vahvasti transnationaaliseen lähestymistavalle, joka korostaa ylirajaisia verkostoja sekä ei-valtiollisia ja epävirallista valtaa käyttäneitä toimijoita, ja on viime vuosina monipuolistanut historian tutkimusta. Tässä hankkeessa teoreettinen lähtökohtamme on erityisesti Michael Wernerin ja Bénédicte Zimmermannin kehittämä risteävien historioiden (*histoire croisée*) paradigma. Werner ja Zimmermann ovat korostaneet, miten tutkimus tulee fokusoida menneisyyden ajallisiin ja tilallisiin risteämiin: erikokoiset ja eri tahtiset ilmiöt leikkaavat tietyissä ajan ja tilan pisteissä samalla muuntuen, hybridisoituen. Kohtaamiset ovat moninaisia, moninkertaisia ja monimutkaisia: yhteenkietoutumiset johtavat kaikkien kohtaamisen osapuolten muutokseen ja keskenään epäsymmetriset toimijat ja ilmiöt vaikuttavat väistämättä toisiinsa. Paradigma korostaa siten dynaamisuutta ja vuorovaikutuksellisuutta. Muodollisen, samankaltaisia toimijoita tai ilmiöitä vertailevan tutkimusotteen sekä

yksinkertaisten syy–seuraus -suhteiden sijasta Werner ja Zimmermann korostavat reflektiivistä metodia, joka tutkimuskohteen mukaisesti liikkuu eri tasoilla mikrosta makroon ja joka arvioi käytettyjä kategorioita ja käsitteitä läpi tutkimusprosessin.²

Risteävät tarinat tekevät mahdolliseksi moniäänisemmän menneisyyden tarkastelun: kansallisten kertomusten tai virallisten valtainsitutioiden kuten valtion tai pääkaupungin sijasta menneisyys näyttäytyy moninaisena. Valtiollisten instituutioiden sijasta näkyviin piirtyvät lukuisat toimijat kuten yritykset liikennettä harjoittavista yhtiöistä teollisuuslaitoksiin ja kaupanalan toimijoihin, monenlaiset seurakunnat ja yhdistykset sekä suuri joukko kaupunkilaisia maahan muuttaneista piioista opintomatkoille lähteneisiin taiteilijoihin.³ Autonominen Suomi on osa tulkintakehystä, mutta ei ensisijainen tai määräävä. Sen sijaan huomio keskittyy ylirajaisiin kontakteihin, kansainvälisyyden vuorovaikutuksellisuuteen, dynaamisuuteen ja prosessuaalisuuteen.

Risteävien historioiden tarjoama näkökulma johtaa vertaamaan Turkuun Hampurin, Manchesterin ja Lyonin kaltaisiin kaupunkeihin, jotka kehittyivät aktiivisiksi ja merkittäväksi ylirajaisiksi toimijoiksi, vaikka niiden valtiollinen asema oli melko heikko.⁴ Siksi tämä artikkeli arvioi Tu-

Kuva 1. Ruissalon keilarata oli käytössä jo 1870-luvulla (K.E. Ståhlberg: *Ruissalon keilarata*, 1890-99. Museovirasto, historian kuvakokoelma).

run asemaa uudestaan kansainvälisestä näkökulmasta.

Liikenne

Historioitsija Max Engman analysoi Suomen kuuluneen 1700-luvulla ja vielä 1800-luvun alussa kolmeen vaikutuspiiriin. Pohjanlahden alueella oli suuntauduttu selvästi Ruotsiin ja Itä-Suomi eli jo suurkaupunki-Pietarin vaikutuspiirissä. Etelärannikko oli puolestaan yhteyksissä Baltiaan. Engmanin jaottelu korostaa sitä, kuinka Itämeren piirin verkostot säilyivät, vaikka Suomen valtiollinen asema muuttui.⁵ Hänen jaotteluun voi katsoa myös toisesta suunnasta. Tällöin piirtyy Suomen lähialue, Pohjoisen Itämeren alueet ja kaupungit, joihin kontaktit olivat läheisimmät ja pitkäikäisimmät. Turun yhteydet Tukholmaan, mutta myös Pietariin ja Tallinnaan olivat tiiviit. Olsi kuitenkin harhaanjohtavaa korostaa niitä liikaa. Tämän sisimmän kehän ulkopuolella avautui kolme muuta kehää, jotka vaikuttivat ratkaisevalla tavalla Turun kansainvälisyyteen: Itämeren piiri, laajemmin Eurooppa mukaan lukien Alppien etelänpuoleinen alue ja eurooppalaisten suurvaltojen siirtomaat eri mantereilla yhdistyivät samojen kauppareittien varrelle.

Kansainvälisyys näkyi niin ihmisten, tavaroiden kuin ajatusten entistä nopeampana liikkeenä. Juuri nopeudesta ja täsmällisyydestä tuli uusien liikennevälineiden mullistaman matkustamisen tunnuksia. Höyryvoiman vaikutus oli ratkaiseva: sen käyttöönotto synnytti junaliikenteen ja muutti ratkaisevalla tavalla merenkulkua. Turusta ei

tullut rautatieverkostojen keskusta, mutta laivaliikenteen muutokset vaikuttivat kaupungin kansainvälistymiseen.

Merenkulun muutokset näkyivät kolmella tavalla. Ensinnäkin höyrylaivaliikenteen läpimurto 1830- ja 1840-luvulla muutti koko eteläisen Suomen rannikkoalueen asemaa. Vaikka purjelaivat soveltuivat saaristoliikenteeseen, niillä ei päässyt erityisen kauas ja pitkillä reiteillä ne hävisivät nopeudessa höyrylaivoille. Turun ja Tukholman välillä oli ollut aikaisemminkin matkustajaliikennettä, mutta nyt se saatiin organisoitua aikaisempaa selkeämmin. Höyrylaivojen aikataulut olivat tarkkoja ja niistä pidettiin kiinni. Höyrylaivoista tuli rannikkoalueilla samanlainen selkeä ja aikaan sidottu infrastruktuurin osa kuin rautatieliikenteestä mantereella.⁶

Toiseksi höyrylaivat olivat aluksi kesäajan kansainvälisyyden tae, mutta talvimerenkulun kehittyminen 1800-luvun lopussa poisti siihen asti vaikuttaneen jaon kahteen kansainvälisyyden vuodenaikaan. Marraskuusta toukokuulle kontaktit olivat paljon vähäisempiä, koska laivaliikennettä ei käytännössä ollut. Talvimerenkulun keskuksiksi tuli 1870-luvun lopussa Hanko ja Turku joutui 20 vuoden paitsioon, joka johti kuitenkin uuteen innovaatioon. Vuonna 1897 perustettu höyrylaivaosakeyhtiö Bore halusi tehdä Turusta ja saaristoväylästä talvimerenkulun keskuksen. Bore I ja jäänmurtaja Avance takasivat sen, että Turusta tuli nopeasti Tukholmaan suuntautuvan talviliikenteen keskus.⁷

Kuva 2. Ylempi höyrylaivasatama oli Turun kansainvälisen elämän keskus (K E. Ståhlberg: *Ylempi höyrylaivasatama Aurajoessa*. Museovirasto, historian kuvakokoelma).

Kolmanneksi suurin osa kaupasta tehtiin kuitenkin 1800-luvun loppuun asti purjelaivoilla. Niitä tarvittiin myös silloin, kun haluttiin siirtyä Itämeren ulkopuolelle. Samalla tavalla kuin matkustajaliikenne, myös kauppa muuttui yritysten näkyväksi ja yhä pitkäjänteisemmin organisoiduksi toiminnaksi. Vapaakauppa Tukholman kanssa päättyi vuonna 1818, mikä johti varsinaissuomalaisen talonpoikaispurjehduksen nopeaan vähenemiseen. Samaan aikaan avautunut kauppa Venäjälle hyödytti myös Turkua, vaikka tässä suhteessa sen sijainti ei ollut yhtä otollinen kuin Viipurin ja Helsingin. Toisaalta kiinnostusta ja yritteliäisyyttä riitti lähettää laivoja kauemmas Itämerelle ja sitäkin pidemmälle. Hampurin satamasta tuli yhä merkittävämpi, ja 1850-luvun alussa Saksa ja Tanska ohittivat Ruotsin talonpoikaispurjehduksen kohteina. Talvella purjehdittiin kauemmas: Ranskan, Alankomaiden, Espanjan ja Portugalin Atlantin rannikolla olevat satamat toimivat kauppapaikkoina. Kun niistä palattiin keväällä, mukana oli myös paljon siirtomaiden tuotteita.⁸

Merenkulkua on pidetty usein vain tuotteiden ja ihmisten siirtämisen keinona. Sen kulttuurinen vaikutus oli kuitenkin paljon suurempi. Laivat olivat viesti kansainvälisyydestä, mutta niiden läsnäolo muutti myös satamakaupunkien ilmapiiriä. Ne olivat kulttuurien kohtauspaiikkoja, jotka elivät huippukauttaan juuri 1800-luvulla kaukokauppan kukoistaessa ja matkustajien määrän lisääntyessä. Höyrylaivat pystyivät kulkemaan ahtaamissa väylissä kuin purjealukset ja niiden matkustajat halusivat päästä suoraan kaupunkiin. Matkustajasatamista tuli elävä osa keskustaa. Turussakin tämä näkyi Aurajoen varren muuttuessa. 1700-luvulta asti laajentuneen telakkatoiminnan vastapainoksi syntyi höyrylaivasatamia, jotka puolestaan johtivat Samppalinnan (1865) kaltaisten ravintoloiden ja hotellien rakentamiseen. Jokirannasta tuli kansainvälisen Turun keskus jo 1800-luvulla.

Kohtaamisia ei pidetty ainoastaan positiivisina. Satamakaupungit olivat myös valvonnan ja vieraan pelon keskuksia. Turun tiiviit suhteet Tukholmaan tekivät siitä varsinkin 1800-luvun alussa läntisen portin Suomeen ja Venäjälle. Turkuun perustettiin poliisi vuonna 1816 valvomaan esimerkiksi ulkomaalaisia. Se piti tarkasti kirjaa saapuneista. Poliisin tehtävänä oli myös valvoa Venäjän hallinnon vaarallisina pitämiä ihmisiä, joiden maahantulo piti estää jo satamassa.⁹

Yrittäjyys

Suomen suuriruhtinaskuntaa on usein tutkittu alueena, jolle hallinto loi identiteetin. Ruotsin laeista kiinni pitäminen erotti Suomen muusta Venäjän keisarikunnasta.¹⁰ Käytännössä varsinkin 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla valtiollinen infrastruktuuri oli vähäinen. Tilanne tarjosi paikallisille toimijoille mahdollisuuden ylirajaisiin hankkeisiin. Turkuun jääneet Ruotsin ajan instituutiot olivat perinteisiä, mutta uudet yrittäjät tarttuivat kansainvälisyyden haasteisiin ja mahdollisuuksiin. Vuosien 1812–1850 välillä noussut yrittäjien sukupolvi suuntautui edeltäjiään kansainvälisemmin osallistuessaan globaaleihin kauppaverkostoihin. Heidän tällöin luomansa omaisuus ei kadonnut, vaan sitä alettiin käyttää entistä laajemmin Turun kulttuurielämän tukemiseen ja ohjailmiseen 1800-luvun toisella puoliskolla. Kauppiaat ja yrittäjät muuttivat keskeisellä tavalla 1800-luvun Turkua.

Osa vanhoista kauppiassuvuista, kuten Trappit, osallistuivat uusiin yrityksiin. He osallistuivat kuitenkin yhä tiiviimmin valtionhallintoon. Christian Trapp (1769–1841) oli mukana Porvoon maapäivillä 1809 porvariston ensimmäisenä edustajana. Hänen poikansa salaneuvos Robert von Trapp (1802–1875) oli jo helsinkiläinen senaattori ja Suomen Pankin johtaja.¹¹ Trappien yritystoiminta Turussa jatkui, mutta sen merkitys pieneni.

Uusien turkulaisten yrittäjien keskeinen hahmo oli Abraham Kingelin (1788–1849), joka muun toiminnan ohessa kasvatti omaisuuttaan myös tuomalla kansainvälisiltä kauppailta hankkimiaan esineitä erityisesti ennen vuoden 1823 tuontitulliasetusta. Tuontivalikoimaan kuului posliinin, silkin ja viinin kaltaisia eksoottisia tuotteita. Kingelin kävi kauppaa tärkeimmissä pohjois- ja keskieu-rooppalaisissa satamakaupungeissa kuten Tallinnassa, Hampurissa, Amsterdamissa ja Bordeaux'ssa.¹² Kingelinin kauppahuoneen kirjanpitäjä Carl Magnus Dahlström (1805–1875) perusti oman kauppahuoneensa, jonka toiminta oli entistä kansainvälisempää.¹³ Erik Julinin apteekista alkanut Julinien yritystoiminta pyrki puolestaan hyödyntämään venäläisiä kauppakontakteja.¹⁴

Turkuun tuli myös ulkomaisia yrittäjiä, jotka saapuivat kaupunkiin siksi, että yhteydet Tukholmaan olivat hyvät tai koska sen ajateltiin olevan portti Venäjälle. Toisin kuin perinteisten kauppahuoneiden omistajat,

monet heistä olivat höyrykoneiden asiantuntijoita ja ammattilaisia, jotka toivat omat tekniset taitonsa mukanaan. Isossa-Britanniassa 1780-luvulla määrätty teollisuuden koneiden vientikielto vaikutti siihen, että koneiden sijasta ulkomaille hankittiin asiantuntijoita. Insinööri-mekaanikko David Cowien (1802–1874) konepaja houkutteli kaupunkiin laivanrakentaja William Crichtonin, josta tuli turkulaisen telakkateollisuuden keskeinen hahmo. Koneenrakentaja John Barker päätyi Turkuun Tampereen kautta. Barker tilasi osia Englannista ja rakensi puuvillatehtaansa koneet itse.

Kuva 3. Ida Schützin saksalainen aviomies tehtailija Jalle Janzoon Schütt (1862–1939), heidän poikansa Bruno ja Brunon serkku (ja Solja Flinkmanin isoäiti) Rauha Helena Henriksson (1883–1964) Muikkuvuorella vuonna 1892 (Turku/Åbo 1800, Solja Flinkmanin kokoelma).

Jotkut yrittäjät toivat mukanaan sukujensa valmiit verkostot. Per Cerelius Rettig saapui Turkuun vuonna 1845 laajentamaan Gävlessä toiminutta ruotsalaista tupakatehdasta. Menestys oli parempaa kuin Ruotsissa varsinkin 1800-luvun lopulla. Tehdas ja Rettigien nopeasti

laajentunut muu liiketoiminta heijasteli suvun historiaa eikä Suomella tai suomalaisuudella ollut siinä näkyvää asemaa. Per Cerelius Rettig ja hänen jälkeensä yritystä johtanut Fredric Rettig puhuivat kotikielensä saksaa, pitivät yllä kontaktejaan Euroopassa ja toivat keskeiset työntekijänsä Ruotsista. Rettigit saivat kirjeitse tietoa muun muassa Riiikassa, Pietarissa ja Bremenissä asuneilta kauppa-asiamiehiltä, jotka tiedottivat tupakan tarjonnasta ja kysynnästä sekä alueellisista konflikteista, jotka vaikuttivat myyntihintoihin.¹⁵ Nämä Suomen ulkopuolella asuneet yhteyshenkilöt puolestaan ammensivat tietoa yhä laajemmalla kansainväliseltä kentältä.

Rettigien yrittäjäyys hahmottui käsityötaitojen, asiantuntijuuden ja yrityksen luomien kauppakontaktien perusteella. Yritys sijaitsi Turussa mutta sen ilme oli yleiseurooppalainen. Lahjoittajina Kingelin, Rettigit ja Dahlströmit olivat sen sijaan turkulaisia. Heidän siteensä kaupunkiin konkretisoitui instituutioiden perustamisessa sekä rakennusten että taiteen lahjoittamisessa. Turkulaiset museot ja kaupunginkirjasto pystytettiin lahjoittajien, ei valtion, rahoilla. Ne eivät rakentuneet kansainvälisyyden ajatukselle kuten yritystoiminta. Eurooppalaiset vaikutteet näkyivät kuitenkin niin lahjoitusten arkkitehtuurissa kuin niiden kokoelmissa.

Tieto

Kirjallinen kulttuuri ylitti valtiolliset rajat ja loi ylikansallisia, samoja tekstejä lukevia ja samoja arvoja kannattavia yhteisöjä.¹⁶ Keskustelut sivistyksestä ja sivilisaatiosta määrittivät 1800-luvun eurooppalaisten käsitystä tiedosta ja kansalaisuuden velvoitteista. Sivistys velvoitti tuntemaan itsensä ja tietämään ulkopuolisesta maailmasta. Samaan aikaan kirjapainojen kehitys ja lukutaidon kasvu tekivät kirjoista ja lehdistä tuottavan kauppatavarana. Painettu sana ei kuulunut enää vain oppineille ja yläluokalle, vaan siitä tuli kaikkien ajanvietettä. Kirjallinen eliitti puhui ”tuntemattomasta julkisuudesta”, uusista lukijoista, joiden makua ja valintoja oli vaikea ohjata. Tästä huolimatta arvaamattomat lukijat kiinnostuivat kielestä ja kansallisuudesta riippumatta samantyyppisestä kirjallisuudesta. He lukivat romaaneja sekä sanoma- ja aikauslehtiä.¹⁷

Turkulainen 1800-luvun kirjallinen julkisuus koostui kaikkialta maailmasta tulevien uutisten tulvasta ja toisaalta

pyrkimyksestä kontrolloida ja ohjata lukijoiden makua. Vuonna 1829 määrätty ennakkosensuuri hillitsi kotimaisten julkaisujen aiheita, mutta 1850-luvun jälkeen sen merkitys pieneni. Ulkomainen kirjallisuus oli vähemmän valvottua. Se näkyi myös turkulaisten kirjastojen kokoelmissa. Kaupunkiin perustettiin kansankirjasto vuonna 1873, myöhemmin kuin monessa muussa kaupungissa.¹⁸ Varhaisempikin kirjanomistus voidaan jäljittää perunkirjojen lisäksi kokoelmien luetteloista. Niitä on olemassa ainakin J. W. Liljan (1848), Turun sivistysseuran (1865) ja J. W. Frenckellin kirjakaupan (1866) lainakirjastoista. Kirjallisuus oli pääosin Tukholmassa painettua ja ruotsinkielistä.¹⁹ Romaanit, matkakirjat ja historiantutkimukset kuvasivat kuitenkin koko maailmaa.

Muualla painettua, ei-ruotsinkielistä kirjallisuutta alkoi tulla Turkuun laajemmin vuonna 1878 perustetun kaupunginkirjaston kokoelmiin. Turun kaupunginkirjasto oli vuoteen 1903 asti erillinen oppinut ja akateeminen kirjasto, jonka kokoelmissa oli paljon vieraskielistä sekä tietokirjallisuutta. Lahjoitukset esimerkiksi Kristianian – nykyisen Oslon – yliopistonkirjastosta lisäsivät sen merkitystä uusimman tiedon välittäjänä.

Kokoelmat olivat syntyneet osin sattumalta, mutta niitä olivat muokanneet ajatukset kirjastojen tehtävistä kansansivistäjänä ja tiedon välittäjinä. Jokapäiväisempi kansainvälinen tieto levisi sanomalehtien välityksellä. Varhaiset 1800-luvun alun lehdet olivat esitelleet ja kommentoineet Turun ulkopuolisia ilmiöitä varsin satumanvaraisesti. 1800-luvun lopulla ulkomaan uutisten virrasta oli tullut jo lehtien keskeistä sisältöä. Esimerkiksi J. F. Granlundin sanomalehti Tähti (1863–1867) sisälsi pitkiä reportaaseja ulkomaan tapahtumista.

Kirjallisuuden ja sanomalehtien välittämää kansainvälistä tietoa ei voi tarkastella vain ulkomaisten nimikkeiden ja kansainvälisten uutisten avulla. Monet Suomessa painetut lehdet ja suomalaisten kirjoittamat tekstit sisälsivät lainauksia, parafraaseja tai kopioita muualla kirjoitetuista teksteistä. Tekstit kopioituivat mutta myös muuttuivat lainattaessa ja käännettäessä.²⁰ Tekstien muuttuessa kansainvälinen ja kansallinen limittyivät tiiviisti yhteen.

Tietoa ja osaamista etsittiin myös matkustamalla ulkomaille oppimaan, harjoittelemaan, katsomaan oman

alan uusimpia virtauksia tai sivistymään yleisemmin. Esimerkiksi opettajat hakeutuivat ulkomaille opintomatkalle.²¹ Myös taiteen maailma oli hyvin kansainvälinen, joskin kontaktit suuntautuivat osittain eri suuntiin kuin talouden tai tieteen piireissä. Suomen taide-elämän ja taidekoulutuksen keskeisiä vaikuttajia oli hovimaalari Robert Wilhelm Ekman, joka opiskeltuaan Tukholmassa ja työskenneltään muun muassa Italiassa, vakiintui Turun Piispankadulle neljännesvuosisadan ajaksi. Ekmanin Turun ajan tuotannossa suomalainen kulttuuriperintö, Kalevala, yhdistyi kansainvälisiin esteettisiin suuntauksiin.²² Monipuoliset kokemukset eurooppalaisesta taide-elämästä näkyvät monin tavoin teoksissa samoin kuin ajan pohjoismaiset virtaukset mytologisen menneisyyden esittämisestä.

Italia oli pitkään taiteilijoiden ensisijainen kohde, mutta myös uusia taiteen kannalta kiinnostavia keskuksia muodostui. Düsseldorf veti taiteilijoita Saksaan – heidän joukossaan turkulainen Victor Westerholm – ja vähitellen painopiste alkoi siirtyä yhä vahvemmin Ranskaan.²³ Italia säilytti maineen kulttuurin ja sivistyksen kehtona ja vuosisataisen grand tour -tradition hengessä moni suuntasi yhä Italiaan – kuten vaikkapa Axel Haartman, joka perehtyi taiteeseen vuosisadan vaihteessa ensin vuoden häämatkalla Firenzessä ja sen jälkeen toisen vuoden Roomassa.²⁴

Siinä missä Italia tarjosi historiaa ja klassista sivistystä, Pariisista tuli ”1800-luvun pääkaupunki”. Uusinta uutta eivät etsineet kaupungista ainoastaan taitelijat, vaan erityisesti viisi valtavaa maailmannäyttelyä tekivät kaupungista suosittu matkakohteen melkein pä minkä tahansa alan ihmisille.²⁵ Turkulaisiakin suunnisti näyttelyihin ja jotkut yritykset asettivat tuotteitaan esille. Yksi linkki Turun ja Pariisin välillä oli innokas frankofiili, arkkitehti Jac. Ahrenberg, joka ei koskaan asunut Turussa, mutta jonka kädenjälki näkyy tänäkin päivänä tuomiokirkossa. Ahrenberg vastasi Turun tuomiokirkon kappeleiden restauroinnista 1870- ja 1880-luvun taitteessa ja sovelsi Turkuun ranskalaisen Viollet-le-Ducin kiisteltyä restaurointi-ideologiaa. Saman mallin mukaan Viollet-le-Duc oli restauroinut muun muassa Pariisin Notre Damen katedraalin.²⁶

1800-luvun Turun kansainvälisyyttä

- Ulkomaalaisten määrä alkoi kasvaa kaupungissa vuoden 1827 palon jälkeen.
- Länsi-Intiasta Suomeen muuttaneen Anna Salmbergin tyttökoulussa opiskeltiin englantia jo 1820-luvulla.
- Erik Julinin yhtiön laivat pysyivät valaita Alaskan vesillä 1850-luvulla.
- Kaupunkiurheilu levisi Turkuun nopeasti: Ruissaloon rakennettiin keilarata 1860 ja varhaiset polkupyörät tulivat 1867-1870.
- Turussa käytettiin Siemensin ja Ericssonin puhelimia 1880-luvun alussa.

Lisää esimerkkejä projektin kotisivuilla: <http://turku1800.utu.fi/>

Globaalistuva arkipäivä

Kansainvälistymisessä ei ollut kyse vain siihen läheisesti liittyneiden rakenteiden ja ilmiöiden voimistumisesta 1800-luvun teknisten ja sosiaalisten murrosten tuloksena. Risteävien historioiden paradigma korostaa erilaisten, vaihtelevien tarkastelutasojen välttämättömyyttä tutkimuksessa. Erilaisten historiallisten ilmiöiden asettamista rinnakkain on kutsuttu ”mittakaavojen vaihteluksi” (esimerkiksi käsittein *scale shifts* ja *jeux d’échelles*). Tässä prosessissa historian eri tasot muuttuvat omalla tavallaan. Ne vaikuttavat toisiinsa, mutta niitä ei voi sulattaa yhteen tai selittää samalla argumentilla.²⁷ Tiedon, liikenteen ja yrittämisen historiassa makrotason, eli globaalien muutosten, suhde paikalliseen on selvä. Sen sijaan turkulainen kokemus kansainvälisyydestä ei seuraa täysin kansainvälisiä muutoksia, vaikka ne heijastuivatkin siihen. Tutkimushankkeemme keräävät ja digitoivat aineistot yksityiskokoelmista, jotka ovat aiemmin olleet tutkimuksen ulottumattomissa, tarjoavat monenlaisia johtolankoja kansainvälisyyden kokemuksen tutkimiseksi.

Maailma avartui ennennäkemättömällä tavalla, mikä näkyi niin kodeissa, mainoksissa, näyttelyissä, muo-
dissa kuin ruokapöydässä.²⁸ Tavaroiden mukana matkasi myös monenlaisia merkityksiä ja ideoita, jotka muokkasivat sekä lähtö- että tuloalueita.²⁹ Globaalisti tihentyvät kauppaverkostot kuljettivat eksoottisina pidettyjen alueiden tuotteita ja esineitä yhä enemmän.

Kyse oli usein ylellisyystavaroista: Turkuun päätyi muun muassa silkkiä ja posliinia Kaukoidästä. Vuosisadan lopulla japanismi oli muodissa, ja esimerkiksi kauppamies Alfred Jacobssonin (1844–1931) kodin seinällä riippui japanilaista taidetta.³⁰

Kuva 4. Japanilainen teekuppi jonka merimies Reinhold Wilhelm Fagerroos toi Turkuun noin vuonna 1890 (Turku/Åbo 1800, Janne Tunturin kokoelma).

Turun suorat yhteydet Euroopan ulkopuolelle ovat tulleet tutkimuksessa harvemmin esille kuin Itämeren alueelle tai Isoon-Britanniaan luodut verkostot. Turulla oli kuitenkin yhteyksiä siirtomaakauppaan, mikä näkyi esimerkiksi teollisuuslaitoksissa. Siirtomaista saatiin monia 1800-luvun lopulla suosittuja nautintoaineita, kuten kahvia, teetä, sokeria, kaakaota ja tupakkaa. Sanomalehdissä puolestaan mainostettiin kaukomaisten tai

Etelä-Euroopan tuotteita, jopa tuoreita hedelmiä kuten appelsiineja ja sitruunoita.³¹ Tuotteita myytiin sekavarakaupoissa, joita Turussa pitivät myös naiset kuten merikapteenin puoliso Selma Nordlin (1845–1928).³²

Myös osa lääkeaineista tuotiin kaukaa. Apteekkari Erik Julin tilasi esimerkiksi suuria määriä kiinanpuun kuorta Pietarista ja Hampurista, jauhatti sitä myllyllä pulveriksi ja myi valmista tuotetta lääkkeenä eteenpäin ainakin Lyypekkiin, Tukholmaan ja Englantiin.³³ Pulverin sekä muiden lääkeaineiden vienti ja tuonti osoittaa osaltaan, miten Turku kytkeytyi maailmankaupan verkostoihin.

Lopuksi

Tämä tutkimuskatsaus on syntynyt osana Turun kaupunkitutkimusohjelman rahoittamaa hanketta *Valtiollisen historian marginaalista kansainvälisen talous- ja kulttuurielämän aktiiviseksi toimijaksi – Turku 1812–1917*. Hanke tuottaa uutta tietoa 1800-luvun kansainvälisestä Turusta, luo tutkimuksellista kokonaiskuvaa aikakaudesta sekä tuo Turun historian tutkimukseen kansainvälisesti suuntautuneen ja nykyisen historiantutkimuksen näkökulmia soveltavan lähestymistavan. Lokakuusta 2016 huhtikuuhun 2017 kestänyt esitutkimushanke kartoitti hajallaan olevia arkistokokoelmia sekä aktivoi kaupunkilaisia ja hankki tutkijoiden käyttöön aiemmin tuntematonta yksityisomistuksessa olevaa materiaalia. Sen aikana kerätyt aineistot siirretään kaikkien käytettäväksi verkkoon. Tutkimus jatkuu kahtena hankkeena, jotka keskittyvät ensinnäkin ulkomailta Turkuun suuntautuneeseen henkilöliikenteeseen, maahanmuuttoon ja ulkomaalaisvalvontaan sekä toisaalta kansainväliseen asiantuntijoiden liikkuvuuteen.

Kansainvälisyys oli 1800-luvulla merkittävä osa Turun talous- ja kulttuurielämää, vaikka se menetti asemansa Suomen pääkaupunkina. Turku oli vielä jonkin aikaa Suomen suuriruhtinaskunnan suurin kaupunki. Sen sataman kautta saapui matkustajia ulkomailta ja levisivät niin uudet tuotteet kuin ideat. Höyrylaivaliikenteen kehittyminen vahvisti Turun erityssuhdetta Ruotsiin, mutta kaupungin verkottuminen oli kuitenkin paljon laajempaa. Yhteyksiä oli sekä laajemmin Itämeren alueella ja muualle Eurooppaan että myös muille mantereille.

Olemme nostaneet esille monitahoisesta kansainvälisestä toiminnasta ja vuorovaikutuksesta neljä keskeistä teemaa: liikenteen, yrittäjyyden, tiedon ja tavaran. Käyttämämme temaattinen jaottelu auttaa hahmottamaan Turun kansainvälistymiselle oleelliset ilmiöt sekä sen, miten kansainvälisyys kaupungissa näkyi eri elämäntiloilla infrastruktuurista arkisiin käytäntöihin. Vuosisadan mittaan tapahtui myös muutoksia. Esimerkiksi Turun palo, höyryvoiman käyttöönotto sekä sanomalehdistön ja kirjastojen merkityksen kasvu olivat selkeitä taitekohtia. Jotkut taitekohdat olivat vain Turulle tyypillisiä, toiset vaikuttivat yhteiskuntien ja kaupunkien muutokseen kaikkialla. Kansainvälinen tilanne ja erityisesti konfliktit kuten Krimin sota vaikuttivat myös siihen, millaiset toimintamuodot ja suuntautumiset milloinkin olivat myötä- tai vastatuulella.

Tutkimuksen keskittäminen kansainvälisiin yhteyksiin avaa uudenlaisen näkymän 1800-luvun Turkuun yli-rajaisen liikkumisen solmukohtana, vaikka kaupungin valtiollinen asema oli heikko. Turku oli eurooppalainen kaupunki, jonka toimintaa voi tarkastella osana ajanjakson yhteiskunnallista ja taloudellista murrosta.

Lähdeviitteet

1. Max Engman: *Ett långt farväl: Finland mellan Sverige och Ryssland efter 1809*. Atlantis, Stockholm 2009, 184–193; Max Engman: *Erik Julin. Gångna tiders maritima märkesmän i sjöfartsstaden*. Åbo Sjöhistoriskt forskarseminarium i Åbo 24 oktober 2003. Åbo 2004, 13–34.
2. Michael Werner & Bénédicte Zimmermann: "Beyond Comparison: histoire croisée", *History and Theory* Vol. 45, 1/2016, 30–50.
3. Ks. projektin tuloksena syntynyt Turkulainen tammikuu -blogi, <http://turku1800.utu.fi/turkuabo1800/>.
4. Kaupunkien vertailusta ks. esim. John Breuilly: Civil society and the public sphere in Hamburg, Lyon and Manchester 1815–1850. H. Koopmann & M. Lauster, (Hg.) *Vormärzliteratur in Europäischer Perspektive I: Öffentlichkeit und National Identität*. Aisthesis Verlag, Bielefeld 1996 15–40.
5. Engman 2009, 50–67.
6. Sjöhistoriska institutet vid Åbo Akademi säilyttää höyrylaivojen matkustajaluetteloita. Katso myös Ernst Lindberg: *Ångbåtssjöfart i Åbo. Anteckningar om Åboredier. Åbo sjöfarts historia III*. Åbo Tryckeri och Tidnings Aktiebolag 1928, 1–11.
7. Erik Lodenius: Meren avara työkenttä. *Höyrylaivaosakeyhtiö Bore 1897–1972*. Bore, 1972, 18–24.
8. Kaukiainen, Yrjö: *Ulos maailmaan! Suomalaisen merenkulun historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2008, 208
9. Asiakirjojen pohjalta on tehty Turun ulkomaalaisten kortisto. Kansallisarkiston digitaaliarkisto <http://digi.narc.fi/digi/dosearch.ka?sartun=193452>. KA; Ellen Lehtovaara: Turun asujaimistoon kuuluneet ulkomaalaiset vuoden 1827 palon ja itämaisen sodan välisenä aikana. *Turun Historiallinen Arkisto V* 1936, 58–86. Mikko Ossa: *Turun poliisilaitos 1816–1966*. Turun poliisilaitos, 1966. Ks. ulkomaalaisvalvonnasta myös Antero Leitzinger: *Ulkomaalaispolitiikka Suomessa 1812–1972*. East-West Books 2008, 299–348.
10. Matti Klinge: *Keisarin Suomi*. Schildts, 1997, 52–60; Engman 2009.
11. Veli-Matti Pussinen: "Kauppaneuvos Christian Trapp (1769–1841)". *Kansallisbiografia*. <http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/henkilo/14> Raimo Savolainen: Robert von Trapp: *Kansallis-biografia* <http://www.kansallisbiografia.fi/kuvat/henkilo/4535>
12. Kingelinin kauppahuone, Turun maakunta-arkisto, Turku; Erkki Ihatsu: "Abraham Kingelinin Vähittäiskauppa vuosina 1818–1823." *Turun Ylioppilas* 1964, 7–22.
13. Mika Kallioinen: *Verkostoitu tieto: Informaatio ja ulkomaiset markkinat Dahlströmin kauppahuoneen liiketoiminnassa 1800-luvulla*. Historiallisia tutkimuksia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2002.
14. Engman 2004, 13–34.
15. Rettigin perhearkisto, ELKA, Mikkeli. Ks. myös Eric Bahne: *P. C. Rettig ja kumpp. 1845–1945. Suomen tupakka-teollisuuden vaiheita*. [P. C. Rettig], 1950.
16. Eckert Conze: Zwischen Staatenwelt und Gesellschaftswelt. *Die gesellschaftliche Dimension internationaler Geschichte. Internationale Geschichte: Themen – Ergebnisse – Aussichten*. Hg. Wilfried Loth & Jürgen Osterhammel. Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2000, 117–140.
17. Martyn Lyons: *Reading Culture & Writing Practices in Nineteenth-Century France*. University of Toronto Press 2016. Martin Lyons: *New Readers in the Nineteenth Century: Women Children, Workers. A History of Reading in the West*. Ed. Guglielmo Cavallo & Roger Chartier. Univ. of Massachusetts Press 1999, 313–344.
18. Ilkka Mäkinen: "Nödvändighet af LainaKirjasto": *Modernin lukuhulun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997.
19. *Förteckning öfver svenska böcker som finnas i J. W. Liljas lånebibliotheket i Åbo*. F. Granbom. Åbo 1848; *Katalog öfver Bildningscirkeln i Åbo Bibliotek*. Åbo 1865; *Förteckning öfver böcker tillgängliga vid Lånebibliotheket uti Frenckellska bokhandeln i Åbo*. Frenckellska bokhandel i Åbo, 1866
20. Computational History and Transformation of Public Discourse in Finland, 1640-1910
21. Kouluhallituksen kansanopetusosaston I arkisto. Kouluhallituksen virkamiesten ja opettajien matkakertomukset. Matkakertomukset (1885–1935), Kansallisarkisto.
22. Aimo Reitala: Ekman: Robert Wilhelm (1808–1873). *Kansallisbiografia*. <http://www.kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3215>; *Kalevala kuvissa. 160 vuotta Kalevalan innoittamaa suomalaista taidetta*. Ateneumin taidemuseo, Valtion taidemuseo 2009, 23–35.
23. Helena Hätönen, Düsseldorf 1800-luvulla. Lähteillä. Suomen Kansallisgallerian arkistokokoelmat, <http://www.lahteilla.fi/fi/page/matkoja-ulkomaille-Duesseldorf-1800-luvulla>
24. Axel Haartmanin kotimuseo, Naantali.
25. Maailmannäyttelyistä ks. Taina Syrjämaa: *Edistyksen luvattu maailma. Edistysusko maailmannäyttelyissä 1851–1915*. SKS, Helsinki 2007.
26. Anna Ripatti, *Jac. Ahrenberg ja historian perintö. Restaurointisuunnitelmat Viipurin ja Turun linnoihin 1800-luvun lopussa*. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki 2011.
27. Jacques Revel: *Jeux d'échelles: la micro-analyse à l'expérience*. Gallimard/Le Seuil, Paris 1996; Sebastian Conrad: *What is Global History?* Princeton UP, Princeton 2016, 217–218.

28. Esimerkiksi turkulaisten Jacobssonien ruokalistoja voi tarkastella Ett Hem -museon arkistosta.
29. Tavaroiden ja esineiden kykyä välittää merkityksiä ja tietoa on tutkittu varsinkin varhaismodernissa kontekstissa. Ks. *The Global Lives of Things. The Material Culture of Connections in the Early Modern World*. Eds. Anne Gerritsen and Giergio Riello. Routledge, New York 2016.
30. Ett Hem -museon japanilaisella puupiirrosteekniikalla tehdyn taiteen kokoelmaa on tutkinut Monika Antikainen opinnäytteessään ”En klädnad önskar jag mig uti färgen av körsbärsblomman.” De japanska färgträsnitten i museet ”Ett hem”, Åbo Akademi 2014.
31. Sitruunoita mainostettiin usein turkulaisissa sanomalehdissä. Esim. jo Åbo Allmänna Tidning 14.7.1812 ja 15.12.1812. Sitruushedelmistä, ks. Osterhammel 2014, 727.
32. Selma Nordlinista, Markku Axelsson & Kristina Virta: Puoteja ja Puutarhoja. Nordlin–Axelsson–Ekman -suvun muistoja vuodesta 1804. Kuvia ja muita aineistoja Selma Nordlinista, Nordlin–Axelsson–Ekman -suvun kokoelma / Turku/Åbo1800-hanke. Kristina Virta kirjoittaa Selmasta myös Turku/Åbo1800-hankkeen blogissa <http://turku1800.utu.fi/2017/02/oma-turkulainen-2-selma-nordlin-os-pettersson/>. Kuvia ja muita aineistoja turkulaisen sekatarvakauppiaan Ida Schüttin sukulaisista, ks. Solja Flinkmanin kokoelma/Turku/Åbo1800-hanke. Yleisemmin naiskauppiaista Turussa, Vainio-Korhonen, Kirsi: ”Sosiaaliset suhteet, sukupuoli ja naisyrittäjät autonomian ajan Suomessa” teoksessa Luottamus, sosiaalinen pääoma, historia. Toim. Jarkko Keskinen & Kari Teräs. Historia Mirabilis 5, 2008, 79–95
33. Jan Helenius: Erik Julin kansainvälisiä kauppaverkostoja rakentamassa. *Turkulainen tammikuu 12.1*. <http://turku1800.utu.fi/2017/01/12-1-erik-julin-kansainvalisia-kauppaverkostoja-rakentamassa/>

Tutkimuskatsauksia on Turun kaupunkitutkimusohjelman julkaisusarja. Siinä julkaistaan ytimekkäitä katsauksia kaupunkitutkimuksen ja -kehittämisen ajankohtaisista aiheista. Sarjaan kirjoittavat asiantuntijat eivät pääosin työskentele Turun kaupungin organisaatioissa. Esitetyt väitteet eivät välttämättä vastaa kaupungin virallista näkemystä.

Katsauksen kirjoittajista **FM Jan Helenius** ja **FM Saara Penttinen** toimivat hankkeessa projektitutkijoina, **FT Taina Syrjämaa** on Turun yliopiston yleisen historian professori ja **FT Janne Tunturi** on yleisen historian yliopistonlehtori. Tutkimushankkeen esitutkimus rahoitettiin Turun kaupunkitutkimusohjelmasta.

Tutkimuskatsauksia-sarjan toimittaja:

Sampo Ruoppila, tutkimusjohtaja
sampo.ruoppila@turku.fi

Julkaisija:

Turun kaupungin konsernihallinto
Kaupunkikehitysryhmä
PL 355 (Yliopistonkatu 27a), 20101 Turku